

A. GIRDENIS, A. ROSINAS

LIETUVIŲ KALBOS DAIKTAVARDŽIO LINKSNIAVIMO TIPŲ HIERARCHIJA IR PAGRINDINĖS JOS KITIMO TENDENCIJOS (BENDRINĖS KALBOS IR ŽEMAIČIŲ TARMĖS DUOMENIMIS)

Dabartinė lietuvių kalbos daiktavardžių linksniuotės schema be didesnių pakeitimų yra atėjusi iš Kleino gramatikų¹. Per tris šimtus metų ji tiek tepakito, kad vadinamieji *ē* kamieno daiktavardžiai persikėlė iš trečiosios linksniuotės į antrąją². Išimties nesudaro nė diachronistų darbai, nes ir juose daiktavardžių deklinacija tyrinėjama tradicinių lietuvių kalbos linksniuotės tvarka: I linksniuotė (*a*, *ia* [ide. *o*, *io*] kamienai), II linksniuotė (*ā*, *iā* ir *ē* kamienai), III linksniuotė (*i* kamienas), IV linksniuotė (*u* ir *iu* kamienai) ir V linksniuotė (priebalsiniai kamienai)³. Ta tvarka yra visai nemotyvuota ir sąlyginė⁴, nes neatsižvelgia nei į daiktavardžių giminės⁵, nei į formų panašumą. Todėl šalia vyriškosios giminės (*a* ir *ia* kamieno) daiktavardžių eina moteriškosios giminės (*ā*, *iā* kamieno) daiktavardžiai, o likusieji vyriškosios giminės daiktavardžiai atsiduria IV linksniuotėje; *ē* ir *ā* kamienų daiktavardžiai jungiami į vieną linksniuotę, nors turi daug mažiau vienodų formų, negu IV linksniuotės perskirti *i*-kamieniai ir priebalsinių kamienų daiktavardžiai.

Kad kalbos sistemoje egzistuoja ne tik sąlyginė, bet ir natūrali linksniavimo tipų tvarka, aiškiai rodo diachroniniai tyrinėjimai, iš kurių matyti, kad vieni kitiems įtaką daro tik tam tikrų kamienų žodžiai: *a* kamienas – *u* kamienai, *ia* ir *ē* kamienai – *i* kamienai, *i* ir iš dalies *ia* kamienas – priebalsiniams kamienams ir t. t. Tuo tarpu, pavyzdžiui, nepastebėta nė mažiausio *ā* ar *ē* kamienų poveikio *u* arba *iu* kamienams. Tie linksniavimo tipai, tarp kurių yra diachroninė ir sinchroninė sąveika, kalbos sistemoje turi būti greta ar bent jau netoli vienas kito. Vadinasi, distancija tarp *u* ir *ā* kamienų turi būti didelė, o *i* ir priebalsiniai kamieniai, *i* ir *ia* kamieniai sistemoje yra, be abejo, jei ne greta, tai bent netoli vienas kito.

¹ Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. V., 1957, p. 31–55 ir p. 435–454.

² Tiesa, akademinėje gramatikoje mėginta modifikuoti būdvardžio linksniuotės tvarką, bet ta „revizija“ negrindžiama jokiais rimtesniais argumentais ir todėl vargu ar tikslinga, žr. Lietuvių kalbos gramatika, t. I. V., 1965 (rec. A. Girdenis, V. Žulys. – „Baltistica“, 1973, t. IX, p. 210).

³ Žr. J. Otrębski. Gramatyka języka litewskiego, t. III. Warszawa, 1956; J. Endzelynas. Baltų kalbų garsai ir formos. V., 1957; Chr. S. Stang. Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen. Oslo—Bergen—Tromsø, 1966; Z. Zinkevičius. Lietuvių dialektologija. V., 1966; J. Kazlauskas. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. V., 1968; W. R. Schmalstieg. An Old Prussian Grammar: The Phonology and Morphology of the Three Catechisms. The Pennsylvania State University Press, 1974. Kitaip daiktavardžiai grupuojami tik V. Mažiulio knygoje „Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai“ (V., 1970).

⁴ Tiesa, linksniuotės tvarka (veikiausiai visai atsitiktinai) šiek tiek atspindi linksniavimo tipų produktyvumą.

⁵ Apie giminės reikšmę linksniavimo tipų klasifikacijai žr. Булыгина Т. В. Морфологическая структура слова в современном литовском литературном языке (в его письменной форме). – В кн.: Морфологическая структура слова в индоевропейских языках. М., 1970, с. 26–30.

Priėmus šią prielaidą, darosi aišku, kad patikimiausias kriterijus, leidžiąs nustatyti natūralią linksniavimo tipų klasifikaciją, jų tarpusavio hierarchiją, yra sutampančių galūnių dažnumas. Turėdami tai galvoje, šiam tyrinėjimui svarbiausiu linksniavimo tipų panašumo indikatoriumi mes ir pasirinkome sutampančių galūnių skaičių (*m*) gretinamose paradigmos („kamienuose“). Pavyzdžiui, bendrinės kalbos daiktavardžių *spiėčius* ir *paupys* paradigmos yra 8 sutampančios linksniai, – vadinasi, tų paradigmos panašumo indikatorius (*m*) yra lygus 8. Tačiau toks paprastas indeksas būtų ne visai tikslus, nes: a) tokios galūnės, kaip daugiskaitos kilmininkas, yra bendros visiems linksniavimo tipams; b) vienaskaitos šauksmininkas smarkiai įvairuoja – priklauso nuo konkrečių žodžių ar net situacijų (pavyzdžiui, sakoma, bk. *bróli* ir *brolaũ*, *tėve* ir *tėvai*, žem. *vāks*, bet *tėvā* ir t. t.); be to, nemaža daiktavardžių to linksnio visai neturi; c) ne visų linksnių dažnumas tekste (kartu ir svoris sistemoje) yra vienodas: juk nė iš tolo negalima lyginti tokių centrinių linksnių, kaip vienaskaitos vardininkas, galininkas, kilmininkas ir tokio periferinio linksnio, kaip daugiskaitos vietininkas, dažnumo (ir svorio). Pirmojo ir antrojo (a ir b) netikslumo išvengsime, eliminuodami iš paradigmos šiuo atžvilgiu anomališkus linksnius – šauksmininką ir daugiskaitos kilmininką. Trečiąjį netikslumą galima gerokai sušvelninti, įsivedus tam tikrą pataisą (*p_i*), tiesiog ar netiesiog atspindinčią sutampančių linksnių dažnumą rišliame tekste. Po įvairių bandymų nustatėme, kad tokioms pataisoms vaidmenį vienaskaitos linksniams gali atlikti trupmena, apytikriai lygi dvigubam atitinkamų linksnių santykiniam dažnumui rišioje kalboje, o daugiskaitos linksniams – pusei atitinkamos vienaskaitos linksnių pataisos. Turėdami galvoj, kad turimi linksnių dažnumo skaičiavimai, kuriais remiamės, nėra absoliučiai tikslūs ir, be to, norėdami maksimaliai supaprastinti skaičiavimus, natūralius linksnių dažnumo duomenis gerokai suapvalinome⁶ (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

Linksniavimo tipų panašumo indeksų pataisos

	Bendrinė kalba		Žemaičiai	
	vns.	dgs.	vns.	dgs.
V.	0,60	0,30	0,70	0,35
K.	0,55	–	0,40	–
N.	0,10	0,05	0,10	0,05
G.	0,40	0,20	0,50	0,25
Įn.	0,20	0,10	0,20	0,10
Vt.	0,15	0,05	0,10	0,05

Šios pataisos⁷ pridedamos prie indekso, rodančio dviejų skirtingiems kamienams priklausančių linksnių galūnės tapatumą. Pavyzdžiui, žodžių *paupys* ir *akis* vienaskai-

⁶ Pavyzdžiui, turimais duomenimis šiaurės žemaičių linksnių santykinis dažnumas yra toks: vardininkas 0,36, kilmininkas – 0,20, naudininkas – 0,04, galininkas – 0,26, įnagininkas – 0,08, vietininkas – 0,03.

⁷ Parinkdami tuos indeksus, šiek tiek pakėlėme daugiskaitos linksnių svorį: iš tikrųjų jie maždaug tris kartus retesni, negu vienaskaitos linksniai. Bendrinei kalbai linksnių dažnumą yra apskai-

tos galininko sutapimą atitinka indeksas 1 (sutapimo indikatorius) + 0,40 (pataisa) = 1,40. Tų indeksų suma duoda bendrąjį lyginamųjų linksniavimo tipų panašumo indeksą. Kaip pavyzdį galima palyginti žodžių *paupỹs* ir *dantĩs* paradigmas:

V. <i>paupỹs</i> : <i>dantĩs</i> ,	<i>paupiaĩ</i> : <i>dañtys</i>
K. <i>pāupio</i> : <i>dantiẽs</i>	<i>paupiũ</i> : <i>dantũ</i>
N. <i>pāupiui</i> : <i>dañčiui</i> ,	<i>paupiãms</i> : <i>dantĩms</i>
G. <i>pāupi</i> : <i>dañtĩ</i> ,	<i>pāupius</i> : <i>dantĩs</i>
Įn. <i>pāupiu</i> : <i>dantimĩ</i> ,	<i>paupiaĩs</i> : <i>dantimĩs</i>
Vt. <i>paupyjẽ</i> : <i>dantyjẽ</i> ,	<i>paupiuosẽ</i> : <i>dantysẽ</i>

Matome, kad šių žodžių vienaskaitoje sutampa naudininko, galininko ir vietininko galūnės, kurių pataisos yra atitinkamai – 0,10, 0,40, ir 0,15. Kadangi visi daugiskaitos linksniai, išskyrus mums nereikšmingą kilmininką, skiriasi, šių linksniavimo tipų panašumo indeksas bus 3 (sutampančių linksnių skaičius) + $(0,10 + 0,40 + 0,15) = 0,65 = 3,65 \approx 3,7^8$. Sutrumpintai tokius skaičiavimus galima aprašyti formule

$$I = m + \sum_{i=1}^m p_i,$$

kur m – sutampančių linksnių galūnių skaičius, p_i – konkretaus linksnio pataisa.

Tyrinėjant linksniavimo tipų hierarchiją, skirtingu tipu laikytina kiekviena paradigma, kuri skiriasi nuo kitų nors vieno linksnio galūne. Todėl skiriame \dot{ia}_1 (*kėlias*) ir \dot{ia}_2 (*paupỹs*), i_m (vyriškąjį; pvz., *dantĩs*) ir i_f (moteriškąjį; pvz., *akis*), C_m (priebalsinį vyriškąjį: *piemuõ*) ir C_f (priebalsinį moteriškąjį: *sesuõ*) tipus. \dot{ia} paradigmą atstovauja *martĩ* tipo žodžiai, nes tokie daiktavardžiai, kaip *kančĩà*, visais linksniais sutampa su \dot{a} -kamieniais.

Tapačiomis laikytinos ne tik visai vienodos galūnės, bet ir tokios, kurios skiriasi automatiška fonologine kaita $a : e$; $\dot{a} : \dot{e}$ (šiaurės žemaičių tarmėje – ir nekirč. $-a:-e$, pvz., vns. gal. *kãlva* „kalvą“ : *mãrtẽ* „marčią“).

Binariškai palyginę visas **bendrinės kalbos** daiktavardžių linksniavimo paradigmas ir atlikę skaičiavimus, gavome šiuos rezultatus (žr. 2 lentelę)⁹.

Lentelėje skaičiai stulpelių ir eilučių susikirtimo taškuose reiškia atitinkamų kamienu panašumo indeksą. Minėtas *paupỹs* ir *dantĩs* tipo žodžių panašumo indeksas (3,7) yra trečiosios eilutės ir septintojo stulpelio susikirtime; žodžio *paupỹs* ir *sesuõ* panašumo indeksas (2,6) yra trečiosios eilutės ir dvyliktojo stulpelio susikirtime.

Iš lentelės matyti, kad pagal panašumą linksniavimo tipus galima surikiuoti šia eile: u , \dot{iu} , a , \dot{ia}_1 , \dot{ia}_2 , i_m , i_f , C_m , C_f , \dot{e} , \dot{ia} , \dot{a} ir skirstyti į tris klases, kurių ribos eitų tarp \dot{ia}_2 ir i_m , C_f ir \dot{e} kamienu. Bet subtilesni paradigmu santykiai tų grupių viduje nėra akivaizdūs – abejonių nekelia tikrai didelis \dot{ia}_1 ir \dot{ia}_2 kamieno linksniavimo panašumas pirmojoje grupėje, i_m ir i_f – antrojoje grupėje, \dot{ia} ir \dot{a} – trečiojoje grupėje.

čiąvus A. Kepalaitė, žemaičiams N. Gedgaudaitė. Pirmoji rėmėsi įvairių prozos kūrinių tekstais, antroji – Tirkšlių šnektos magnetofoniniais įrašais, darytais paslėptu mikrofonu.

⁸ Šiame darbe galūnės suvokiamos tradiciškai – jos neskaidomos į kamiengalį („priešgalūnį“) ir „tikrąją“ galūnę. Apie tokios interpretacijos galimybę žr. J. Marvan. K základům současné litevské deklinace. – SaS t., XXVIII(4) 1967; Булыгина Т. В. Op. cit., p. 18 tt.

⁹ Panašumo indeksai suapvalinami 0,1 tikslumu.

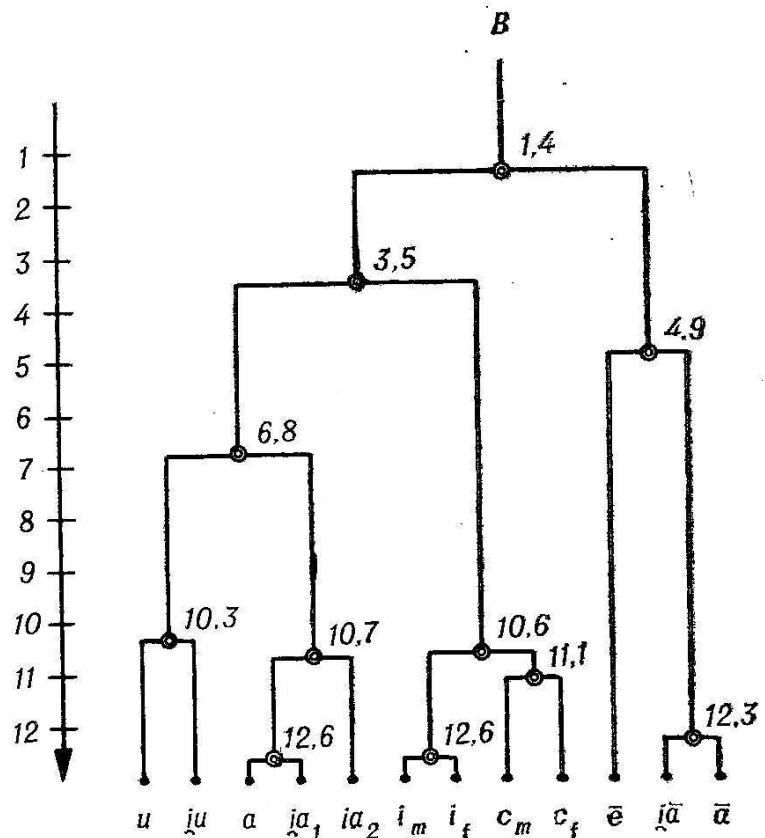
Bendrinės kalbos linksniavimo tipų panašumo indeksai

Tipai	<i>a</i>	<i>ja</i> ₁	<i>ja</i> ₂	<i>ā</i>	<i>jā</i>	<i>ē</i>	<i>i</i> _m	<i>i</i> _f	<i>u</i>	<i>ju</i>	<i>C</i> _m	<i>C</i> _f
<i>a</i>	—	12,6	9,6	1,4	1,4	0	11	0	3,4	6,8	1,1	0
<i>ja</i> ₁		—	10,7	1,4	1,4	0	2,3	1,2	3,4	6,8	2,3	1,2
<i>ja</i> ₂			—	0	0	0	3,7	2,6	3,4	6,8	3,7	2,6
<i>ā</i>				—	12,3	4,9	0	1,1	0	0	0	1,1
<i>jā</i>					—	4,9	0	1,1	0	0	0	1,1
<i>ē</i>						—	0	1,1	0	0	0	1,1
<i>i</i> _m							—	12,6	1,1	1,1	10,6	9,5
<i>i</i> _f								—	0	0	9,5	10,6
<i>u</i>									—	10,3	1,1	0
<i>ju</i>										—	1,1	0
<i>C</i> _m											—	11,1
<i>C</i> _f												—

Tiksliau išryškinti paradigmų tarpusavio santykius padeda hierarchinio grupavimo metodika, plačiai naudojama psichologiniuose ir lingvistiniuose tyrinėjimuose¹⁰. Iš trijų galimų grupavimo būdų mums parankiausias pasirodė vadinamasis maksimumų metodas. Atlikę pagal šį metodą visas grupavimo procedūras, gavome tokią binarinę bendrinės kalbos daiktavardžio linksniavimo tipų klasifikaciją (žr. 1 brėžinį).

Kaip matyti, bendrinės kalbos daiktavardžiai pagal linksniavimo tipų panašumą iš tikrųjų skyla į tris pagrindines klases.

¹⁰ Pirmas liuanistinis darbas, kuriame panaudojama ši metodika, yra: A. Pakerys. Lietuvių bendrinės kalbos balsių diferencinių požymių hierarchija. — „Kalbotyra“, 1974, t. XXVI(1), p. 37–47. Ten smulkiai aprašoma ir pati hierarchinio grupavimo metodika bei nurodoma svarbesnė to dalyko literatūra.

1 brėž. Bendrinės kalbos linksniavimo tipų hierarchinio grupavimo „medis“

Pirmajai priklauso *u*, *ju* ir *a*, *ja* kamienų daiktavardžiai, antrajai – *i* ir priebalsinio kamieno daiktavardžiai, trečiajai – *ē*, *īā* ir *ā* kamienų daiktavardžiai. Nesunku pastebėti, kad visi pirmosios klasės žodžiai yra vyriškosios giminės, antrosios klasės žodžiai – vyriškosios ir moteriškosios giminės, o trečiosios klasės žodžiai – moteriškosios giminės (išskyrus tokias gana retas išimtis, kaip: *dėdė*, *Stundžia*, *naktibalda* ir pan.). Vadinas, bendrinei lietuvių kalbai būdingi trys pagrindiniai daiktavardžių linksniavimo tipai: I – vyriškasis (*sūnūs*, *spiččius*, *laūkas*, *kėlias*, *paupys*); II – mišrusis (*dantīs*, *akīs*, *piemuō*, *sesuō*) ir III – moteriškasis (*žolė*, *marti*, *valdžià*, *galvà*). Kiekvieno tipo viduje išsiskiria du poklasiai: vyriškajame ryški *u*, *ju* ir *a*, *ja* kamienų opozicija, mišriajame – *i* ir priebalsinio kamieno opozicija, o moteriškajame – *ā*, *īā* ir *ē* kamienų. Be to, skiriasi kai kurių potipių kietojo ir minkštojo kamieno daiktavardžiai (žr. 3 lentelę).

3 lentelė

Bendrinės kalbos linksniavimo tipai

Tipas	I (vyriškasis)		II (mišrusis)		III (moteriškasis)	
A	<i>u</i>	<i>ju</i>	<i>C_m</i>	<i>C_f</i>	<i>ā</i>	<i>īā</i>
B	<i>a</i>	<i>ja₁</i>	<i>ja₂</i>	<i>i_m</i>	<i>i_f</i>	<i>ē</i>

Tyrinėjant šiuo aspektu žemaičių tarmės daiktavardžių linksniavimą, iškyla tam tikrų keblumų. Kaip žinom, žemaičių vardažodžio nekirčiuotosios galūnės yra sutrumpėjusios ir dažnai turi kitos kokybės vokalizmą, negu kirčiuotosios. Tas sutrumpėjimas minkštojo kamieno daiktavardžiuose ne tik suvienodino kai kurias skirtingos kilmės galūnes, bet ir sukėlė įvairius morfologinius procesus, dėl kurių, pavyzdžiui, daug kur išnyko „baritoniniai“ *i* kamieno daiktavardžiai ir smarkiai susipynė „baritoniniai“ *ē* ir *īā* kamienų daiktavardžiai, ypač pietrytinių žemaičių šnektose¹¹. Todėl linksniavimo tipus galėjome skirstyti tik pagal „oksitoninius“ žodžius, darydami išimtį tik *ju* kamieniui, kuris visai neturi „oksitoninių“ formų. Tais atvejais, kai tarmėje vartojami keli to paties linksnio variantai (pvz.: vns. naud. *dõntėi*: *dõncõu* Trk, vns. kilm. *dantīis*: *dañče* Šauk), pasirinkome archaiškesnįjį.

Šiaurės žemaičiams mūsų tyrinėjime atstovauja Tirkšlių (Mažeikių raj.) šnekta, pietų žemaičiams – Šaukėnų (Kelmės raj.). Pirmojo punkto pasirinkimas abejonių nekelia, nes visų šiaurės žemaičių „oksitoninių“ daiktavardžių deklinacija, neskaitant nereikšmingų detalių, yra vienoda. Šaukėnų (maždaug iki Kelmės) šnekta pietų žemaičiams atstovauja kiek prasčiau, nes šios tarmės morfologija labiau įvairuoja. Tačiau Šaukėnų šnekta patogi tuo, kad jos daiktavardžių kaitymas bene labiausiai yra nutolęs nuo šiaurės žemaičių modelio. Kiti pietų žemaičiai šiuo atžvilgiu turėtų užimti tarpinę padėtį: čia artimesnę tirkšliškiams, čia šaukėniškiams. Nemaža svė-

¹¹ A. Girdenis. Tirkšlių tarmės daiktavardžiai ir jų raida. – „Kalbotyra“, 1963, t. VI, p. 29–36; Z. Zinkevičius. Op. cit., p. 243–245; J. Kazlauskas. Op. cit., p. 208–213; A. Rosinas. Šaukėnų šnektos *īā*, *ē* ir *i* kamieno daiktavardžiai. – „Kalbotyra“, 1971, t. XXIII(1), p. 49–54.

rė ir tas subjektyvus momentas, kad tiriamąsias šnektas mes tobuliausiai mokame ir geriausiai esame ištyrę.

Šiaurės žemaičių „oksitoniniai“ daiktavardžiai linksniuojami taip:

<i>a</i> kamienas	<i>ja</i> ₁ kamienas	<i>ja</i> ₂ kamienas
V. <i>lāuks, lāukā;</i>	<i>kēls, kēlē;</i>	<i>pāupīs, pāopē</i>
K. <i>lāuka, lāukū;</i>	<i>kēle, kēlū;</i>	<i>pāope, pāupū</i>
N. <i>lāūkōu, laukāms;</i>	<i>kēlōu, kēlēms;</i>	<i>pāopōu, pāopēms</i>
G. <i>lāuka, lāūkūs;</i>	<i>kēli, kēlūs;</i>	<i>pāupi, pāupūs</i>
Įn. <i>lāūkò, lāukās;</i>	<i>kēlò, kēlēs;</i>	<i>pāopò, pāopēs</i>
Vt. <i>lāūkē, lāukūsē;</i>	<i>kēlie, kēlūsē;</i>	<i>pāupie, pāupūsē</i>
<i>ā</i> kamienas	<i>īā</i> kamienas	<i>ē</i> kamienas
V. <i>kālvā, kālvas;</i>	<i>mārti, mārtēs;</i>	<i>žūōlie, žūoles</i>
K. <i>kālvuos, kālvū;</i>	<i>mārcūos, mārcū;</i>	<i>žūōlies, žūōšū</i>
N. <i>kālvā, kālvuoms;</i>	<i>mārtē, mārcūoms;</i>	<i>žūōlē, žūōliems</i>
G. <i>kālva, kālvās;</i>	<i>mārtē, mārtēs;</i>	<i>žūole, žūōlēš</i>
Įn. <i>kālvò, kālvuoms;</i>	<i>mārtē, mārcūoms;</i>	<i>žūōlē, žūōliems</i>
Vt. <i>kālvūo, kālvūosē;</i>	<i>* mārcūo, mārcūosē;</i>	<i>žūōlie, žūōliēsē</i>
<i>i</i> _m kamienas	<i>i</i> _f kamienas	<i>u</i> kamienas
V. <i>dōntēs, dūntis;</i>	<i>ākēs, ākis;</i>	<i>sūnòs, sūnā</i>
K. <i>dōntēis, dūntū;</i>	<i>ākēis, ākū;</i>	<i>sūnāus, sūnū</i>
N. <i>dōntēi, dōntēms;</i>	<i>ākēi, akīms;</i>	<i>sūnōu, sunāms</i>
G. <i>dūnti, dūntīs;</i>	<i>āki, ākis;</i>	<i>sūno, sūnūs</i>
Įn. <i>dōnčò, dūntīms;</i>	<i>ākē, akīms;</i>	<i>sūnò, sūnās</i>
Vt. <i>dūntie, dūntiēsē;</i>	<i>ākīe, akīēsē;</i>	<i>tōrgōu, tūrgūsē</i>
<i>C</i> _m kamienas	<i>C</i> _f kamienas	<i>īu</i> kamienas
V. <i>pēimōu, pīiminis;</i>	<i>sēsōu, sēsēris;</i>	<i>spēitlòs, spēitlē</i>
K. <i>pēimēns, pēimēnū;</i>	<i>sēsērēis, sēsērū;</i>	<i>spēitlāus,¹² spīitlū</i>
N. <i>pēimēnēi, pēimēnēms;</i>	<i>sēsērēi, seserēms;</i>	<i>spēitlōu, spēitlēms</i>
G. <i>pīimini, pīiminis;</i>	<i>sēsēri, sēsēris;</i>	<i>spēitlò, spīitlūs</i>
Įn. <i>pēimēnò, pīiminīms;</i>	<i>sēsērē, sēsērīms;</i>	<i>spēitlò, spēitlēs</i>
Vt. <i>ūndinīe, ōndenūsē;</i>	<i>*sēsērie, sēsēriēsē;</i>	<i>spēitlōu, spīitlūsē</i>

Apskaičiavus paradigmų panašumo indeksus ir atlikus hierarchinio grupavimo operacijas, Tirkšlių šnektai gauti šie rezultatai (žr. 4 lentelę ir 2 brėžinį)¹³.

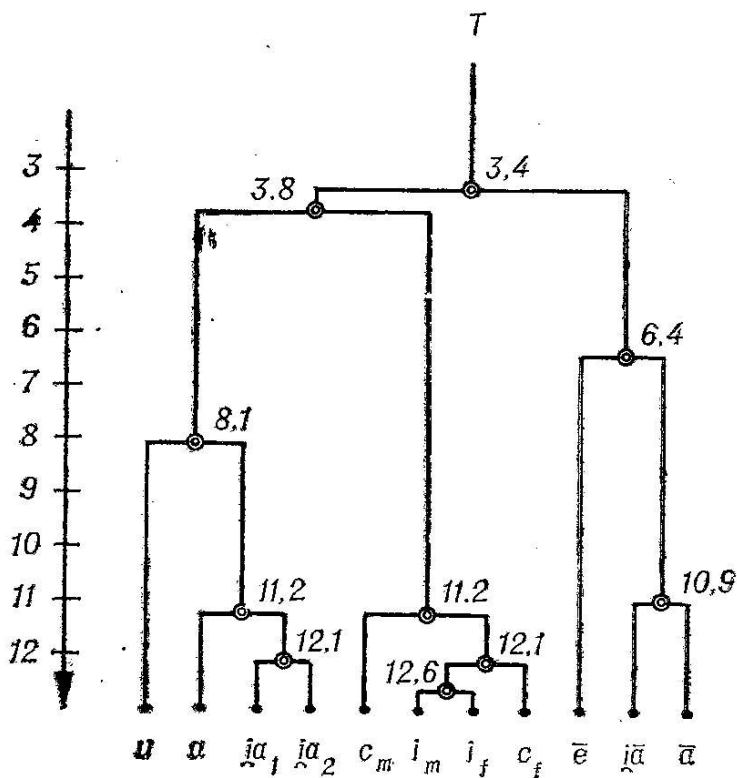
Kaip matom, šiaurės žemaičių daiktavardžių linksniavimo tipai yra iš esmės tie patys, kaip bendrinėje kalboje, tik šioje tarmėje *ja*₁ kamienas glaudžiau susijęs su *ja*₂, o ne su *a* kamienu, ryškesni yra kamienų *u*, *īu* ir *a*, *īa*, *ē* ir *īā*, *ā* ryšiai; kitaip susigrupavę *i* ir priebalsiniai kamienai. Kadangi pats mažiausias šios tarmės links-

¹² Pažymėtina, kad šita galūnę kartais gauna ir *ja*₂ kamieno žodžiai, ypač tikriniai, pvz.: *kūos-ris—kūoščāus, lūpsīs—lūpsāus, zigmis—zēgmāus*.

¹³ Čia *īu* kamieno daiktavardžiai neskiriami nuo *u*-kamienų, nes, kaip matyti iš pavyzdžių, Tirkšlių šnekte jie turi visai tas pačias galūnes.

Tirkšlių šnektos linksniavimo tipų panašumo indeksai

Tipas	a	\dot{a}_1	\dot{a}_2	\bar{a}	$\dot{\bar{a}}$	\bar{e}	i_m	i_f	u	C_m	C_f
a	—	11,2	9,5	2,7	1,5	1,5	1,2	0	8,1	1,2	0
\dot{a}_1		—	12,1	0	0	1,1	3,8	2,6	8,1	3,8	2,6
\dot{a}_2			—	0	0	1,1	3,8	2,6	8,1	3,8	2,6
\bar{a}				—	10,9	5,2	0	0	1,2	0	0
$\dot{\bar{a}}$					—	6,4	0	1,2	0	0	1,2
\bar{e}						—	2,2	3,4	0	2,2	3,4
i_m							—	12,6	1,2	10,9	10,7
i_f								—	0	9,5	12,1
u									—	1,2	0
C_m										—	11,2
C_f											—

2 brėž. Tirkšlių šnektos linksniavimo tipų hierarchinio grupavimo „medis“

niavimo tipų panašumo indeksas yra daug didesnis, negu bendrinėje kalboje, aišku, kad tarmėje daiktavardžių paradigmos yra daugiau tarpusavyje suartėjusios. Tai matyti ir iš mažesnio nulių skaičiaus lentelėje. Taigi ir šiaurės žemaičiams būdingi trys daiktavardžių linksniavimo tipai: vyriškasis, mišrusis ir moteriškasis. Ypač kompaktišką grupę sudaro mišriojo (i ir C kamienų) linksniavimo daiktavardžiai.

Pietų žemaičių (šaukėniškių) „oksitoniniai“ daiktavardžiai linksniuojami taip:

<i>a</i> kamienas	<i>ja</i> ₁ kamienas	<i>ja</i> ₂ kamienas
V. <i>laũks, laukã;</i>	<i>kėĩs, kelė;</i>	<i>paupĩs, paupė</i>
K. <i>laũka, laukũ;</i>	<i>kėle, kelũ;</i>	<i>pãupe, paupũ</i>
N. <i>laũku^u, laukãms;</i>	<i>kėļu^u, kelėms;</i>	<i>pãupu^u, paupėms</i>
G. <i>laũka, laukũs;</i>	<i>kėlĩ, kėl'ũs;</i>	<i>pãupi, pãupũs</i>
Įn. <i>laũkũ¹⁴, laukãs;</i>	<i>kėlũ, kelės;</i>	<i>pãupũ, paupės</i>
Vt. <i>laũkĩ, laukũsĩ;</i>	<i>keliė, kel'ũsĩ;</i>	<i>paupiė, paupũsĩ</i>

<i>ã</i> kamienas	<i>ĩã</i> kamienas	<i>ė</i> kamienas
V. <i>kalvã, kalvas;</i>	<i>maĩti, maĩtes;</i>	<i>žuoliė, žuoles</i>
K. <i>kalvuõs, kalvũ;</i>	<i>marčũõs, marčũ;</i>	<i>žuoliės, žuolũ</i>
N. <i>kalva, kalvũms;</i>	<i>maĩte, marčũms;</i>	<i>žuõle, žuolũms</i>
G. <i>kalva, kalvãs;</i>	<i>maĩtĩ, maĩtės;</i>	<i>žuõlĩ, žuõlės</i>
Įn. <i>kalvã, kalvuĩms;</i>	<i>maĩtė, marčũĩms;</i>	<i>žuõlė, žuolũĩms</i>
Vt. <i>kalvuõ, kalvũsĩ;</i>	<i>*marčũõ, marčũsĩ;</i>	<i>žuoliė, žuõũsĩ</i>

<i>im</i> kamienas	<i>if</i> kamienas	<i>u</i> kamienas
V. <i>daĩtis, daĩtis;</i>	<i>ãkis, ãkes;</i>	<i>sũnũs, su'nã</i>
K. <i>dantĩ'is, dantũ;</i>	<i>akĩis, akũ;</i>	<i>su'naũs, su'nũ</i>
N. <i>daĩčũ^u, dantĩms;</i>	<i>ãke, akũms;</i>	<i>sũnu^u, su'nãms</i>
G. <i>daĩtĩ, daĩtis;</i>	<i>ãkĩ, ãkės;</i>	<i>sũnu, sũnũs</i>
Įn. <i>daĩčũ, dantĩms;</i>	<i>ãkė, akũĩms;</i>	<i>su'num, su'nãs</i>
Vt. <i>dantĩė, dantũsĩ;</i>	<i>akiė, akũsĩ;</i>	<i>tuĩgu^u, tuĩgu'sĩ</i>

<i>iu</i> kamienas	<i>Cf</i> kamienas	<i>C_m</i> kamienas
V. <i>spĩĩtlũs, spĩĩtle;</i>	<i>sesũ^u, sėseres;</i>	<i>pi'ĩmũ^u, pi'ĩmenis</i>
K. <i>spĩĩtlaus, spĩĩtlũ;</i>	<i>seseĩs, seserũ;</i>	<i>pi'ĩmeĩs, pi'ĩmenũ</i>
N. <i>spĩĩtlũ^u, spĩĩtle'ims;</i>	<i>sėserė, seserũms;</i>	<i>pi'ĩmeĩũ^u, pi'ĩmenĩms</i>
G. <i>spĩĩtlũ, spĩĩtlũs;</i>	<i>sėserĩ, sėserės;</i>	<i>pi'ĩmenĩ, pi'ĩmenĩs</i>
Įn. <i>spĩĩtlũ, spĩĩtle's;</i>	<i>sėserė, seserũĩms;</i>	<i>pi'ĩmeĩũ, pi'ĩmenĩms</i>
Vt. <i>spĩĩtlie, spĩĩtlũ'sĩ;</i>	<i>*sėseriė, seserũsĩ;</i>	<i>vandiniė, vandĩnũsĩ</i>

Šios šnektos linksniavimo tipų panašumo indeksai ir jų pagrindų gauta klasifikacija atrodo taip (žr. 5 lentelę ir 3 brėžinį).

Štrichinė linija, hierarchinio grupavimo medyje jungianti vyriškosios giminės *i* ir priebalsinį kamieną su moteriškosios giminės kamienais, yra visai formali, nes šnekteje žinomi tik keli šių tipų vyriškosios giminės daiktavardžiai (*daĩtis, pi'ĩmũ^u* ir dar vienas kitas¹⁵), bet ir jų kai kurie linksniai turi ko gero net dažniau vartojamas *ja*-kamienos galūnes (sakoma ir *daĩče, pi'ĩmene*, ir, retėliau, *dantĩis, pi'ĩmeĩs*). Jeigu atsižvelgtume ne tik į linksnių, bet ir į konkrečių tam tikro linksniavimo žodžių

¹⁴ Šalutinis kirtis šaukėniškių galūnėse kelia tam tikrų abejonių ir todėl reikalingas tolesnių tyrinėjimų. Čia jį žymime iš analogijos su kitomis žemaičių šnektomis.

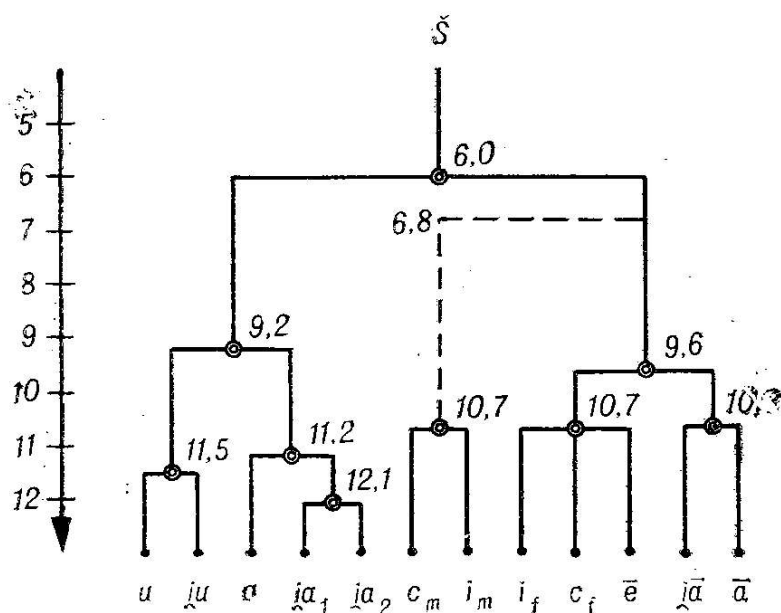
¹⁵ Plačiau žr. A. Rosinas. Min. str., p. 53–54.

Šaukėnų šnektos linksniavimo tipų panašumo indeksai

Tipas	<i>a</i>	<i>ia</i> ₁	<i>ia</i> ₂	<i>ā</i>	<i>iā</i>	<i>ē</i>	<i>i</i> _m	<i>i</i> _f	<i>u</i>	<i>iu</i>	<i>C</i> _m	<i>C</i> _f
<i>a</i>	—	11,2	9,5	2,6	1,1	1,1	3,4	1,1	6,9	8,1	3,4	1,1
<i>ia</i> ₁		—	12,1	1,1	2,6	3,7	6,0	3,7	6,9	9,2	6,0	3,7
<i>ia</i> ₂			—	1,1	2,6	3,7	6,0	3,7	6,9	9,2	6,0	3,7
<i>ā</i>				—	10,6	8,1	1,1	8,1	1,1	1,1	1,1	8,1
<i>iā</i>					—	9,6	2,6	9,6	1,1	1,1	2,6	9,6
<i>ē</i>						—	3,7	10,7	1,1	2,2	3,7	10,7
<i>i</i> _m							—	6,8	2,2	4,5	10,7	3,7
<i>i</i> _f								—	1,1	2,2	3,7	10,7
<i>u</i>									—	11,5	2,2	1,1
<i>iu</i>										—	5,7	2,2
<i>C</i> _m											—	3,7
<i>C</i> _f												—

skaičių bei dažnumą, šias paradigmas, be abejo, reikėtų priskirti morfologijos periferijai ir iš centrinės sistemos eliminuoti. Vadinas, šaukėniškių šnekte faktiškai beegzistuoja tik du pagrindiniai linksniavimo tipai: vyriškasis ir

moteriškasis. Vyriškajam priklauso *u*, *iu*, *a* ir *ia* kamienų daiktavardžiai, moteriškajam – *i*, priebalsinio, *ē*, *iā* ir *ā* kamienų daiktavardžiai¹⁶. Skirtingai negu bendrinėje kalboje ir šiaurės žemaičių tarmėje, *i* ir priebalsinio kamieno daiktavardžiai čia yra susiskaidę griežtai pagal gimines. Moteriškieji sudaro vieną

3 brėž. Šaukėnų šnektos linksniavimo tipų hierarchinio grupavimo „medis“

¹⁶ Įdomu, kad tokia griežta kaitomų žodžių poliarizacija būdinga ir kitoms žemaičių kalbos dalims. Pavyzdžiui, daug kur žemaičiuose skiriamieji tokie galininkai, kaip būdvardžių vyr. g. *žali*, mot. g. *žalė* „žalia“, įvardžių vyr. g. *tū*, mot. g. *tō* „ta“. Iš esmės visi žemaičiai beturi tik dvi esamojo laiko veiksmažodžių asmenuotes (*i* kamieno veiksmažodžiai yra perėję į *(i)a* kamieną).

klasę su \bar{e} kamieno daiktavardžiais, o vyriškieji baigia visai išnykti (arba susilieti su $\dot{i}a$ -kamieniais¹⁷).

Krinta į akis ir tai, kad šios šnektos linksniavimo tipų „medis“ yra daug žemesnis kaip tirkliškių (ir kaip bendrinės kalbos); pats mažiausias indeksas, rodąs vyriškųjų ir moteriškųjų daiktavardžių panašumą, mažai tesiskiria nuo Tirkšlių šnektos \bar{e} ir $\dot{i}\bar{a}$ kamienų panašumo indekso. Tą patį rodo ir 5 lentelė: joje nėra nė vieno nulio. Taigi griežčiausiai diferencijuoti yra bendrinės kalbos daiktavardžių linksniavimo tipai, labiausiai supanašėje – Šaukėnų šnektos. Tuo tarpu linksniavimo tipų poliarizacija pagal gimines ryškiausia kaip tik Šaukėnuose. Jeigu atsižvelgtume ir į „baritoninius“ daiktavardžius, šie skirtumai dar labiau išryškėtų.

Trijų lietuvių kalbos linksniavimo sistemų sugretinimas gražiai išryškina dvi bendras linksniavimo tipų raidos tendencijas: a) didėjančią linksniavimo tipų poliarizaciją pagal gimines; b) laipsnišką visų linksniavimo tipų suartėjimą.

Pirmoji, pagrindinė, tendencija yra nuėjus iki galo latvių kalboje, pasižyminčioje greitesne raida: net šios kalbos aprašomosiose gramatikose¹⁸ linksniuotės seniai skirstomos į vyriškąsias (a , $\dot{i}a$, u kamienai) ir moteriškąsias (\bar{a} , \bar{e} , i kamienai)¹⁹. Ji išvelgiama ir prūsų kalbos paminkluose, kuriuose, nepaisant faktinių duomenų fragmentiškumo, aiškiai matyti, kad vyriškieji (u , a kamienų) daiktavardžiai turi daugiau bendrų galūnių, negu lietuvių bendrinėje kalboje, o moteriškieji i kamieno daiktavardžiai smarkiai suartėję su \bar{e} -kamieniais²⁰. Tačiau daryti tvirtesnes išvadas dėl šios kalbos linksniavimo tipų pobūdžio sunku dėl tekstų fragmentiškumo ir nepatikimumo²¹. Pačiojelietuvių kalboje šią tendenciją rodo u -kamienų moteriškosios giminės daiktavardžių (pvz., *pelūs*) išnykimas, daugelio vyriškųjų i -kamienų daiktavardžių perėjimas į $\dot{i}a$ linksniavimą, $\dot{i}u$ kamieno daugiskaitos susiliejęs su $\dot{i}a$ kamieno daugiskaita ir t. t. Projektuojant giminių poliarizacijos tendenciją į praeitį, galima manyti, kad jau priešistoriniais laikais yra vykę morfologiniai procesai, stiprinę daiktavardžio paradigmų ryšį su gimine. Sakysim, tam tikros a kamieno galūnės, sutampančios su „moteriškojo“ \bar{a} kamieno galūnėmis, galėjo būti išstumtos u -kamienų arba „vyriškųjų“ įvardinių galūnių (plg. pakitimus, vykusius latvių kalboje). Todėl dabar nebeatrodo visai neįmanomas Schmalstiego spėjimas, kad a

¹⁷ Skaičiavimams imant naujesnes i_m ir C_m galūnes, tų kamienų daiktavardžių panašumo indeksas su $\dot{i}a$ kamieno daiktavardžiais būtų 7,4, o su i_f ir C_f – tik 5,4.

¹⁸ Plg. Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, t. I. Rīgā, 1959, p. 410–420; J. Kabelka. Latvių kalba. V., 1975, p. 95–101.

¹⁹ Būtų įdomu apskaičiuoti latvių kalbos ir bent kelių jos tarmių linksniavimo tipų panašumo indeksus, bet to padaryti negalėjome, nes neturėjome latvių kalbos duomenų pataisoms p_i nustatyti. Tačiau nėra abejonės, kad tokie skaičiavimai įprastines latvių linksniuotės klasifikacijas iš esmės nepakeistų: gal kiek pakistų tik linksniuotės tarpusavio tvarka vyriškojo ir moteriškojo tipo viduje. Taigi latvių linksniavimo tipų klasifikacija mokslo atžvilgiu yra gerai pagrįsta. Mūsų įprastinė linksniuotės schema nėra iš tolo su ja negali lygintis.

²⁰ Apie šių kamienų suartėjimą yra įtikinamai kalbėjęs prof. dr. V. Mažiulis prūsų kalbos spekurso paskaitose, skaitytose Vilniaus universitete 1975 m. balandžio 2 ir 9 d.

²¹ Vis dėlto greičiausiai prūsų kalbos paminklai (ypač katekizmai) nėra tokie visiškai neautentiški ir nepatikimi, kaip kartais pastaraisiais metais manoma (pagrįstą tokios nuomonės kritiką žr. I. F. Levin. The Slavic Element in the Old Prussian Elbing Vocabulary. Berkeley—Los Angeles—London, 1974, p. 2–3 (ypač 4 išn.) ir t. p. aut. Toward Graphology of Old Prussian Monuments: The Enchiridion. — „Baltistica“, 1976, t. XII, p. 9–24.

kamieno daugiskaitos galininko galūnė *-us* gali būti įsivesta iš *u* kamieno vietoj senesnės *-as*²².

Antroji tendencija gerai išnagrinėta Kazlausko darbuose, todėl jos plačiau neliesime. Tik baigdami norėtume įsakmiai pabrėžti, kad kalbamieji linksniavimo tipų persigrupavimai ir suartėjimai visai nerodo, kad lietuvių tarmėse esama „kryptingo dreifo“ (directed drift)²³ į analitinę sistemą²⁴ (jeigu, žinoma, nekalbėsime apie postpozicinius vietininkus, kurie patys buvo susidarę iš analitinių konstrukcijų). Kaĩbamosios raidos tendencijos ne silpnina, o veikia stiprina sintetinę linksnių sistemą, nes jos pamažu naikina funkciškai netikslingus galūnių skirtumus. Sintetiškumo resp. analitiškumo atžvilgiu mūsų linksniavimas liktų iš esmės nepakitęs net tuo atveju, jeigu jį besudarytų tik viena linksniuotė — svarbu tiktai, kad po tų permainų visi dabar vartojami ir skiriami linksniai išlaikytų skirtingą išraišką²⁵.

ИЕРАРХИЯ ТИПОВ СКЛОНЕНИЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА И ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ЕЕ ИЗМЕНЕНИЯ

(на материале литературного языка и жемайтского наречия)

Резюме

При помощи простого математического аппарата показано, что все типы склонения существительных в литовском литературном языке и в северо-жемайтском наречии с точки зрения количества и сравнительного веса совпадающих флексий распадаются на три класса: „мужской“ (основы на *u*, *ju*, *a*, *ja*), „смешанный“ (основы на *i* и на согласный) и „женский“ (основы на *ā*, *jā* и *ē*). В юго-восточном жемайтском наречии (Шаукенском говоре) существительные с основами на *i* и на согласный распределены строго по родам: существительные женского рода тесно связаны с „женским“ классом (в особенности — с типами на *ē* и *jā*), существительные же мужского рода представляют собой лишь малочисленную периферийную группу, которая постепенно вливается в „мужской“ класс. Такая поляризация по двум главным категориям склонения, соответствующим грамматическим родам, наблюдается и в других балтийских языках (напр., в латышском она доведена до логического завершения), но это вовсе не значит, что этим языкам свойствен „направленный дрейф“ (*directed drift*) к аналитическому строю.

Основные результаты исследования представлены в 5 таблицах и 3 древообразных схемах.

²² W. R. Schmalstieg. A Note on Certain Balto-Slavic Accusatives. — „Baltistica“, 1967, t. III, p. 47–55. (Tiesa, Schmalstiegas dabar yra kitokios nuomonės.)

²³ Šiuo terminu amerikiečių kalbininkai (pradedant Sapiru) vadina skirtingų kalbų pakitimus, laipsniškai artinančius jas prie tam tikro struktūrinio modelio, — pavyzdžiui, daugelio indoeuropiečių kalbų (romanų, germanų, indų — iranėnų ir kt.) virtimą analitinėmis (apie tai žr. R. Lakoff. Another Look at Drift. — In: Linguistic Change and Generative Theory. Bloomington and London, 1972, p. 172–198).

²⁴ Žr. J. Reklaitis. Evidence for Directed Drift from Lithuanian. — „Scando-Slavica“, 1974, t. XX, p. 197–214. Tame straipsnyje remiamasi ir čia nagrinėjamos Šaukėnų šnektos duomenimis.

²⁵ Baigdami jaučiame malonią pareigą padėkoti už patarimus matematikui H. Markšaičiui.